

התנגדות אזרחית: נתונים מחקריים ותורתיים.

נחי אלון¹

מידע מחקרי על הצלחות וכשלונות של מאבקים בלתי אלימים מ- 1900 ועד 2006² מראה כדלהלן:

1. יש עדיפות מוחצת לתוצאותיהם של מאבקים בלתי אלימים על פני מאבקים אלימים. ישנה עליה ניכרת הן בכמות המאבקים הבלתי אלימים והן ברמת ההצלחות החל בהתפרקות ברית המועצות ועד ימינו.
2. מאז 1990 ועד ימינו נספרו בעולם כולו 120 מאבקים בלתי אלימים; שיעור הצלחתם היה 60%-70% (כולל בשינוי משטר והפלת דיקטטורות). באותה התקופה התקיימו 40 מאבקים אלימים, ושיעור הצלחתם היה 28% בלבד.
3. כוחה של התנגדות אזרחית בלתי-אלימה הוא בכך שהיא מאלצת את השלטון לשלם מחירים גדלים והולכים בתחום הכלכלי, הפוליטי, החברתי והציבורי בניסיונו לשמר את המדיניות שהוא נוקט. כשהמחירים גדלים מעבר לסף היכולת של השלטון, הוא עשוי לנסות להגיע להסכמות חלקיות, לקבל חלק מדרישות המאבק, ואף לכלול אותן במדיניותו. כשהמחיר שהוא משלם עובר את גבול היכולת של השלטון, הוא עשוי לקרוס.
4. המחקר מראה שכאשר למעלה מ-3.5% מתושבי מדינה משתתפים באופן פעיל בהתנגדות בלתי אלימה, ואם כוח זה נבנה בצורה רחבה וחוצת-גבולות - הסיכוי להצלחה עולה דרמטית, מן הסיבות הבאות:
 - א. הרבה יותר אנשים וארגונים יכולים להשתתף במאבק בלתי-אלימים מאשר במאבקים אלימים, מכיון שכלי המאבק מגוונים ויצירתיים יותר, רמת הסיכון האישי נמוכה יותר והאפשרות להמשיך בחיים ה'רגילים' גדולה יותר.
 - ב. כשהיריב מנסה לדכא את המאבק בכוח, הוא מעודד אותו ומרחיב אותו באוהדים ושותפים נוספים, כולל כאלו שעד כה לא נימנו על תומכי המאבק.
 - ג. המאבק מעורר את אהדתם ותמיכתם של חלק מן המשרתים ביסודות הכוח של המשטר: המינהל הציבורי, המשטרה והצבא, בתי המשפט, העולם העסקי והתעשייתי, החברה האזרחית, מערכות החינוך והתרבות, וארגוני נוער. תמיכה זו, גם אם היא פסיבית, עשויה להתפתח לכדי סרבנות או נטישת תפקידים, ומכרסמת משמעותית ביכולת השלטון לכפות את רצונו.
 - ד. מאבק כזה מעורר אהדה גם בקרב ארגונים מדינתיים ובינלאומיים והם מפתחים נכונות לתמוך בו פוליטית, כספית, ארגונית והדרכתית. באותו הזמן הם עשויים גם לאיים על היריב באמצעים כגון סנקציות, חרמות והפסקת שיתוף פעולה איתו.
 - ה. כאשר השלטון תלוי כלכלית בציבור המתנגד יותר מכפי שהציבור תלוי בו – הסיכוי להצלחת ההתנגדות עולה דרמטית. כשהשלטון אינו תלוי כלכלית בציבור משום שיש

¹ כתב: נחי אלון. פסיכולוג קליני, לומד, מלמד וכותב על התנגדות אזרחית בלתי-אלימה מזה 25 שנים. Alonnahi@gmail.com 0527-429992

² Chenoweth, E. and Stephan, M.j. (2011). Why civil resistance works: the strategic logic of nonviolent conflict. NY: Columbia University Press.

לו הכנסות משלו (כמו הנפט והגז ברוסיה, למשל), המאבק דורש מאמצים גדולים יותר.

5. בהתנגדות אזרחית בלתי-אלימה ישנם גם כשלונות, כפי שישנם כשלונות במערכות צבאיות, ומאותן הסיבות: כשלים אסטרטגיים, לוגיסטיים, מנהיגותיים וניהוליים. עיקרי הסיבות הם:

- בניית-כוח בלתי מספקת: מבחינת ההיקף או מבחינת הגיוון החברתי והפוליטי. עוצמתו של כל מאבק גדלה ככל שהוא חוצה יותר גבולות עדתיים, פוליטיים, דתיים, תרבותיים, אתניים, לאומיים ואחרים, וככל שהוא נתפס כמכוון להיטיב עם הכלל ולא רק עם היוזמים.
- חשיבה אסטרטגית בלתי-שלמה על:
 - מטרות המאבק והיכולת להשיג אותן;
 - מודיעין חסר או שגוי על היריב ועל כוחותיו, כולל הערכה שגויה של כוונות שני הצדדים, חוזקותיהם וחולשותיהם,
 - שימוש בלתי מספיק ביתרונות היחסיים של הצד הנאבק, במיוחד בתחום של יצירת אהדה בקרב יסודות התמיכה של השלטון.
 - עיתוי שגוי של פתיחת מערכות והפסקתן: צעדים 'גדולים' כשהכוח עדיין אינו מספיק, הפסקה מוקדמת-מדי ואבדן מומנטום וכו'.
 - שימוש-חסר בלוחמה על התודעה: התמקדות בצד הטקטי והזנחת הצד הפסיכולוגי, הן על הצד שלנו, הן על היריבים והן על צד ג'.
 - התמקדות בתגובות על יוזמות היריב במקום נקיטה מתמדת של יוזמות.
 - התמקדות-יתר באירועים תקשורתיים במקום באירועים מייצרי כוח-מגייס וכוח-מרתיע.
 - אי-שמירה על מומנטום רצוף ועל ניצול ההצלחה, ביחוד לנוכח תכסיסי השהייה וויתורים-לכאורה של היריב.
 - מסירה בלתי-מבוקרת של הישגי ההתנגדות האזרחית לטיפולן של מפלגות האופוזיציה. בחברות דמוקרטיות מתורגמים בסופו של דבר פירותיהם של מאבקים להכרעה פרלמנטרית. בכך עובר כדור המאבק מהנהגת התנועה העממית אל מפלגות האופוזיציה. במצב זה נוטות מפלגות לשכוח שהכוח שנוצר הושג בזכות התנועה העממית ולא בזכותן, והן עלולות לחזור לשגרת ההרגלים הפרלמנטריים: מו"מ מפולגים, ומאבקי אידאולוגיה, כוח ואגו. אם ההתנגדות אינה מאלצת את המפלגות "לעבוד אצל ההתנגדות" ולא להיפך, עלולים פירות ההתנגדות להתפוגג.

6. מה מקנה להתנגדות אזרחית כוח שיכול להפיל את השלטון?

אנו כאזרחים איננו מודעים די הצורך לכך שהשלטון תלוי בנו לחלוטין: הוא זקוק להסכמתנו לציית לו ובשיתוף הפעולה שלנו איתו.

- המימון שלו בא מכספי המיסים שלנו.
- ניהול המדינה נעשה בפועל בידי אלפי פקידים, מהנדסים, רופאים, מורים, מפעילי תקשורת, מפעילי תחבורה וכיוצא בזה. בלי שיתוף הפעולה שלהם לא יוכל למשול.

אם, בגלל עוולות השלטון נסרב להמשיך ולציית, נפסיק לשתף איתו פעולה ונשבש את מהלכיו לאורך זמן, הוא יאבד את בסיסו כוחו ולא יוכל יותר לתפקד.

7. איך יגיב השלטון על התנגדות אזרחית למעשיו?

כשהמאבק מתחיל לאיים על השלטון הוא יגדיר אותנו כ'אנרכיסטים', כ'פורעי חוק' וכו'. הוא ינסה להפחיד אותנו, תחילה על ידי "אמצעים לפיזור התפרעויות" כגון מכתזיו"ת ופרשים ועל ידי "יחידות מיוחדות לפיזור התקהלויות בלתי חוקיות". לאחר מכן, יחוקק חוקי חירום ובהם איסורי תנועה והרחקה, וינסה לשלב את השב"כ במעקבים. אחר כך יפטר אנשים מעבודתם, יעצור אזרחים שהשתתפו בפעולות, ייזום "מעצרי מנע", יטיל קנסות כבדים ועונשי מאסר, ואפילו מעצרים מנהליים. הוא ינקוט שפה מפלגת, יגדיר אותנו כבוגדים, ינסה לבייש אותנו ברשתות, ינסה לייצר חרמות חברתיים וציבוריים עלינו. לא מן הנמנע שיפעיל, באופן ישיר או עקיף, אלימות כלפינו וכלפי רכושנו. על הנאבקים להכיר את התסריטים הללו ולהתכונן אליהם בידיעה שאין מאבק שאין בו סיכונים וקרבתות.

8. איך נגיב לאמצעי הענישה?

- צעדי דיכוי מהווים עדות לכך שהשלטון מודאג ופוחד. אם וכאשר יגיב באלימות-יתר, הוא יגרום לעצמו לאבד את הלגיטימיות שלו בארץ ובעולם, ויספק דלק חיוני למאבק.
- חיוני שכל אחד מן הנאבקים ייטול על עצמו את רמת הסיכון שיהיה מוכן ומסוגל ליטול: יש שיקבלו סיכונים כבדים יותר, כגון הסיכון להיעצר או להיאסר, ואחרים יסתפקו בפעולות נמוכות-סיכון כגון לתופף על סירים בשעה מוסכמת ביום.
- חיוני להתכונן מראש למצבי דיכוי וללמוד כללי 'עשה ואל תעשה'. על התנועה להכין חומר להדרכה מתאימה, להקצות ליווי משפטי מידי מתאים, להקים קרנות למימון ערבות והיעדרות ממושכות מהעבודה. כנגד מעצרים חיוני להקים מערכות תמיכה סולידריות לעצירים ולבני משפחתם

9. אמצעים עיקריים בהתנגדות אזרחית בלתי-אלימה.

ישנן שלוש קבוצות גדולות של אמצעי התנגדות בלתי-אלימה:

- א. צעדי מחאה ושכנוע: הפגנות, עצומות, מיצגים, עצרות, נאומים, תקשורת, תיאטרון, סטירה, מוסיקה, תפילות, מנשרים, מאמרים, שידורים בתקשורת, ספרים; משפטים ציבוריים; חשיפת עיוותי השלטון לציבור; הטרדת אישים; שמות חדשים לרחובות ולאתרים; לוויית סמליות; סמלים, תנועות יד סמליות; בחירות-דמה; משמרות מחאה לפני בתים ומוסדות;

ב. מניעת שיתוף-פעולה מן השלטון.

- מניעת שת"פ חברתי: סירוב להשתתף באירועים מוסדיים וחברתיים כגון אירועים לאומיים או אירועי ספורט; שביתות תלמידים וסטודנטים; פרישה ממוסדות או הסתלקות מהם; אי ציות לחיוב השתתפות; חרם על אירועים; השעית אירועים; השארות בבית; פרישה והתבודדות; היעלמות קולקטיבית;

- הגירת-מחאה; חרם על אישים בשלטון או בקהילה; סירוב לקבל פרסים ומענקים;
- מניעת שת"פ כלכלי: שביתות סמליות קצרות; שביתת מסחר; שביתת קונים; שביתת שירותים; שביתת מיסים ותשלומים למדינה; שביתות כלליות או סגר כלכלי; שביתת אסירים; שביתות מקצועיות, כולל חקלאים, מורים, רופאים, פועלים בלתי מאורגנים, שביתות מעסיקים וסגירת מוסדות; שביתות איטלקיות או לפי הספר; "מחלה" המונית; עזיבת עבודה מאורגנת; סירוב לשלם מיסים; סירוב לקבל משכורת; סירוב לשלם חובות או ריבית; שביתות של מחזיקי פיננסים: משיכת כספים מבנקים או תכניות ממשלתיות; צנע מבחירה;
 - חרמות: אמברגו; רשימות שחורות; חרם יצרנים; חרם מתווכים, נותני שירות וכו'. הפרעה בתהליכי יבוא או ייצוא.
 - חרמות בינלאומיים: סנקציות, חרמות על יחידים וקבוצות; החרמת נכסים וממון;
 - מניעת שת"פ פוליטי: חרם כללי על שלטון; חרם על פרלמנטים ע"י אזרחים; ע"י חברי פרלמנט; חרם על גופים ממשלתיים; חרם על מוסדות נתמכי ממשלה (מכוני מחקר); פרישה ממוסדות חינוך ממלכתיים; אי שת"פ עם מערכות ביטחון ואכיפה; חרם על בחירות; חרם על בעלי משרות ותפקידים ממלכתיים או ציבוריים; סירוב לפזר מוסדות בפקודת השלטון; סירוב לקבל נושאי תפקידים ממשלתיים ולדון איתם; פרישה, התפטרות, מחלה המונית; הפסקת שת"פ זמנית או קבועה עם מוסדות מדעיים; פרסומים ונאומים תומכי התנגדות; סירוב לעבוד עם מוסדות ממשלתיים או רשויות האכיפה¹
 - על ידי עובדים בתוך השלטון: אי שת"פ כלכלי; אדמיניסטרטיבי; אי שת"פ משפטי; ביצוע תפקידים בצורה בלתי יעילה; עיכובים ועקיפה משפטית;
 - סירוב: לגיוס או לפינוי; התיישבות sit in; בריחה ואימוץ זהות כוזבת/ אי ציות ישיר או עקיף/ סירוב להוראות/
 - אי שת"פ בינלאומי: סילוק או השעיה מארגונים בינ"ל/ נטישת מוסדות בינ"ל/ סירוב לקבל לחברות בארגונים בינ"ל/ סילוק שגרירים או הסתלקותם/ דחיה או ביטול של אירועים דיפלומטיים/ מניעת הכרה דיפלומטית/ חרם בינ"ל על משתפיים.

ג. שיבוש מהלכי השלטון:

- פסיכולוגי: שביתות רעב; חשיפה עצמית לפגעי מזג האוויר; צומות והרכבה עצמית;; הצקה בלתי אלימה; חשיפת עבירות או שימוש פסול בכספים מצד השלטון;
- כלכלי: תפיסה בלתי אלימה של קרקע; הישארות בתוך מוסדות וסירוב להתפנות; שימוש סלקטיבי במוסדות; התגרות במחסומים; הקמת מוסדות כלכליים חלופיים כגון שווקים; חנויות, מערכות תחבורה, מוסדות כלכליים חלופיים כגון בנקים;
- שיבוש פיסי: נהיגה איטית, שביתות שבת; תפילות שבת; כיבוש מבנים ממשלתיים; פלישה בלתי אלימה למוסדות; עמידה וסירוב להתפנות; חסימות נתיבי תחבורה; חסימות תחבורה אווירית, ימית או יבשתית;

- שיבוש חברתי: התקהלויות חוסמות; סתימת מתקנים על ידי קהל; מוסדות חברתיים חלופיים כגון מוסדות חינוך, מתנסי"ם; מערכות תקשורת חלופיים; עתונות חלופית;
- שיבוש פוליטי: הצפת מערכות במכתבים, מיילים ושיחות טלפון; היאסרות מרצון; חשיפת סוכנים סמויים ופרובוקטורים; סירוב לציית לחוקים 'נייטרליים'; ממשלה חלופית; פרלמנט חלופי; המשכת עבודה אך בלא שת"פ עם הממונים;
- שיבוש טכנולוגי: הפסקת פעולתן של מערכות טכנולוגיות או שיבושן;
- שיבוש משפטי: תביעות דיבה; עתירות לבג"צ;
- שיבוש בינלאומי: עידוד התערבות חיצונית מחו"ל: ממשלו, מוסדות בינלאומיים, מוסדות יהודיים;

10. שיקולים בבחירת אמצעים.

- א. הפעלה לאור השיקולים האסטרטגיים: חיוני לערוך ניתוח מוסכם בשאלות האסטרטגיות שמנינו לעיל. מה אנו רוצים להשיג, גם כאשר ההתנגדות מתפתחת בטרם התגבשה אסטרטגיה מספקת, חשוב לגבש אותה במקביל ללחצי המאבק המתפתח ולא לדחות אותה לשלבים מאוחרים יותר.
- ב. אימון הדרגתי של הציבור ושל ההנהגות: כל כלי המאבק יופעלו בשיקול דעת, תוך ניתוח הנסיבות, הצרכים, היכולת וההזדמנות. אין טעם לאיים בשביתה כללית או בניתוק דרכי התחבורה במדינה כולה אם אין בידינו הכוח לממש אותם. בדרך כלל נוח ביותר להתחיל בצעדים קטנים בכלי המחאה והשכנוע, ולהרחיב אותן בהדרגה עם הגידול באומץ האזרחי ובהרגשה שאנו מסוגלים לעמוד באומץ מול השלטון.
- ג. בניית הכוח: אירועי ההתנגדות יגדילו בהדרגה את כוחה על ידי גיוס אוכלוסיות נוספות. בניית הכוח דורשת מאמץ מקביל לאירועים אחרים, וחשוב להקדיש לה מאמצים מיוחדים. מאמץ מיוחד צריך להשקיע ביסודות התמיכה של השלטון, כולל המשטרה והצבא, רשויות האכיפה, המינהל הציבורי, הקהילה הכלכלית-עסקית ועוד, כדי לצמצם התנגדויות ולפתח אהדה למאבק.
- ד. הסלמה הדרגתית לאור הנסיבות המשתנות: מחאה ושכנוע היא קבוצת הכלים הנוחה יותר לשלבים הראשונים של ההתנגדות. משום שהיא מיידעת מיידעות את הציבורים השונים על מוקדי הקונפליקט עם השלטון, מגדירות את מצב הדברים שאליו חותרים, ומשמשת לחינוך אודות הכוח הנתון בידי האזרחים. מניעת שיתוף פעולה דורשת כוח ציבורי גדול יותר, ונכונות גדולה יותר לעומד מול סנקציות שלטוניות שבכוונתן לאיים, להפחיד ולהרתיע. ההסלמה בכלים אלו מאפשרת בניית כוח והתנסות חיובית בעימותים עם השלטון.
- ה. משמעת של דבקות באי-אלימות: הפעלת אלימות או הצהרות בזכותה מזיקות למאבק, מספקות תחמושת למשטר להפעיל אמצעים אלימים, ופוגעות בהתייחסות החיובית כלפי המאבק הן בארץ והן מחוצה לה. אחד מתפקידי ההנהגות הוא להדגיש את הדבקות בעקרון אי האלימות, להקפיד על משמעת דיבור ומעשה בכל הדרגים, ולהתנער בפומבי מכל חריגה כזו. יש לכור שהשלטון מעוניין שנפעל באלימות ונספק לו עילה להיכנס בנו.
- ו. תיאום בין ארגונים ופעולות: המאבק יהיה יעיל יותר ככל שיהיה נרחב יותר גיאוגרפית ומבחינת כלים ומאמצים. פעולות מפוזרות יהיו יעילות יותר אם ייעשו בתיאום זמנים ואמצעים, כדי למנוע תחרות מיותרת. למטה תפקיד קריטי בתיאומים ובתכנונים אלו.

11. "מה הלאה": צעדים חיוניים לטווח המידי והבינוני, שדורשים השקעה נוספת על הקיים

המאבק המתפתח מרשים ביותר ביזמות, ביצירתיות ובמעורבות של קבוצות מרובות. מגוון הצעדים שננקטים מכסה את חלק הארי בקטלוג הכלים שבספרות המאבקים. המנהיגות והיוזמה מבוזרות בין ארגונים עצמאיים וחכמים, וזהו אופי המנהיגות המתאים למאבקים עממיים. המטה מתכלל את עבודות הארגונים הרבים ונותן לכולם שירותים יעילים ומשאבים חיוניים. יעילות הארגון והביצוע של האירועים היא מופתית. ניכר שהמאבק נבנה על ניסיון נרחב וחיוני של שנות בלפור, ועל כן הוא התחיל מנקודת זינוק מתקדמת ומבוססת היטב.

מכיון שההתנגדות מתפתחת בלא שהייתה לה שהות להתכוננות מקדימה, עיקר המאמצים עדיין ממוקדים בהווה המיידי. עתה הזמן להחיל לחשוב על מה הלאה. ההצעות דלהלן מבוססות על הידע התורתי העכשווי מהעולם כולו.

- **הגדרה עדכנית של מטרות המאבק לאור מגבלות כוחנו העכשווי:** אין בידינו לפי שעה די כוח כדי להפסיק את תהליכי החקיקה או להפיל את הממשלה; לפיכך, עלינו להגדיר מחדש את המטרה, כדלהלן: **ליצור תנאים להפלת הממשלה בבחירות הבאות, או לפחות להחלשתה השלטונית, המדינית, הכלכלית, הפוליטית והמשפטית לרמה שתמנע ממנה להמשיך ולשמר את הישגיה העכשוויים.** הגדרה זו מייצרת תחזית זמן ופעולה ריאליים, מחסנת בפני אכזבות-בוסר ומייצרת נכונות למומנטום מתמיד..
- **בניית הכוח היא היעד הקריטי של הנהגות ההתנגדות:** :

א. הרחבה חוצת-גבולות של הציבור הנאבק: עוצמתו של כל מאבק גדלה ככל שהוא מגזרי פחות וחוצה יותר גבולות עדתיים, פוליטיים, דתיים, תרבותיים, אתניים, לאומיים ואחרים. תהליך זה ידרוש יוזמה מתמשכת ופעילה של הידברות, הבנה מעמיקה של הדאגות והאינטרסים שלהם והבטחת סולידריות איתם. נשים, תומכים פוטנציאליים בציבור הימני והדתי המתון, תושבי פריפריות, הציבור הערבי-ישראלי ועוד.

ב. יצירה מתמשכת של אהדה ו/או תמיכה בקרב המוסדות המהווים את יסודות העוצמה של השלטון, ובהם: המשטרה וכוחות הבטחון, הצבא, הקהילה העסקית-תעשייתית-פיננסית, החברה האזרחית, מינהלי הדת, החינוך והתרבות, ארגוני נוער ועוד. עמדה זו תשרת אותנו ביום פקודה, אם וכאשר השלטון יתחיל להפעיל אמצעי-דיכוי כלפי ההתנגדות.

- **הפעלת לחץ על מפלגות האופוזיציה לייצג את ההתנגדות ולפעול בחזית מאוחדת עד להשגת המטרה.** פירותיהם של מאבקים מוכרעים בפרלמנט. בשלב קריטי זה נוטות מפלגות לשכוח שהכוח שנוצר הושג בזכות התנועה העממית, והן עלולות לחזור לשגרת ההרגלים הפרלמנטריים ובהם טהרנות אידיאלוגית ומאבקי כוח ואגו. אלו מאיימים על הישגי ההתנגדות ועלולים לחבל בהם. על הנהגת ההתנגדות להפעיל על מנהיגי המפלגות תמיכה מצד אחד ולחץ מצד שני, כדי להבטיח שהם "יעבדו אצלנו ולא אנחנו אצלם".

4. מאבק על התודעה. מאבק זה דורש יוזמה מקצועית מתמדת של הנהגת ההתנגדות, שישתתפו בה בה אנשי מקצוע מתחומי מדעי החברה, התקשורת, החינוך ועוד. בין היתר חיונית הגדרת המאבק לא רק במונחים שליליים כגון "לך!" אלא גם במונחי חזון משותף כגון "נאמנות למגילת העצמאות".

- **הכשרה ואימון לעמידה בפני נסיונות דיכוי של הממשלה.** חוסנו של הציבור יגדל ככל שיווכח בכוחו להשפיע על הממשלה, וככל שיהיה מוכן יותר - נפשית ומעשית - לעמוד בפני נסיונות דיכוי שילכו ויתרחבו עם התקדמות המאבק.

